

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

DOI: 10.17951/et.2024.36.354

Sara Akram

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ORCID: 0000-0001-9502-8038

e-mail: sara.akram@mail.umcs.pl

O składni współczesnego polskiego reportażu książkowego

Katarzyna Ostrowska, *Reportaż książkowy w świetle językoznawstwa
statystycznego. Składnia – styl – gatunek*, Kielce: Wydawnictwo
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2023, 235 s.

Monografia Katarzyny Ostrowskiej jest interesującym i cennym poznawczo opracowaniem, które wpisuje się w nurt badań językoznawczych nad współczesnym polskim reportażem książkowym (por. Rejter 2000; Sokólska 2005; Szcześniak 2016; Wysocka 2016). Autorka korzysta w niej nie tylko z osiągnięć językoznawstwa statystycznego (na co wskazuje tytuł publikacji), ale także stylistyki oraz genologii lingwistycznej. Przedmiotem dociekań badawczych jest poziom składniowy w ramach aspektu stylistycznego wzorca gatunkowego, jakim jest reportaż. Jednym z głównych celów monografii jest charakterystyka stylu reportażowego, tj. „specyficznego zbioru stylistyczno-składniowych wykładników” (Ostrowska 2023: 81), który kształtowany jest przez syntaktyczne i stylistyczne sygnały gatunkowe. Pierwsze to „średnie wartości określające częstotliwość występowania badanych konstrukcji syntaktycznych” (tamże: 80), drugie – „reprezentatywne funkcje stylistyczne wypowiedzi” (tamże).

Podstawę materiałową publikacji stanowi korpus składający się z dziesięciu książek reporterskich, wydanych w latach 2009–2017, które otrzymały Nagrodę im. Beaty Pawlak. Wyselekcjonowana z wskazanego korpusu próba badawcza obejmuje łącznie dwa tysiące konstrukcji syntaktycznych – po dwieście wypowiedzi z każdego reportażu. Językoznawczyni uwzględnia w badaniach partię narracyjną tekstów, ponieważ to te fragmenty reportażu traktuje jako jednolite części odautorskie. Monografia składa się z sześciu rozdziałów, wstępu oraz zakończenia, a także aneksu zawierającego sylwetki reporterów.

W rozdziale pierwszym autorka prezentuje reportaż jako kategorię opisowo-badawczą i przyjmuje, że stanowi on wzorzec gatunkowy, obejmujący następujące aspekty: strukturę, pragmatykę, tematykę i stylistykę (Ostrowska 2023). K. Ostrowska wskazuje także najważniejsze cechy reportażu oraz wykładniki stylów funkcjonalnych, jakie zawierają się w stylu reportażowym – ich typologię przywołuje za artykułem Stanisława Gajdy (2003). Styl ten oscyluje pomiędzy stylami: artystycznym, publicystycznym i naukowym. W rozdziale tym badaczka omawia także zwięźle zawartość treściową każdego reportażu ujętego w korpusie.

Zaplecze teoretyczne badań, tj. kluczowe pojęcia dla stylistyki i genologii lingwistycznej oraz syntaktyczną bazę terminologiczną, Ostrowska przedstawia w rozdziale drugim. Kluczowe miejsce w bazie tej zajmuje definicja ‘wypowiedzenia’ i typologia wypowiedzi. Za podstawę badań językoznawczyń przyjmuje tradycyjny model składniowy zaprezentowany przez Zenona Klemensiewicza (1969, 1982) oraz uwzględniający osiągnięcia naukowe Stanisława Jodłowskiego (1976). W tym miejscu autorka prezentuje także statystykę językoznawczą jako „trzon badań składniowych” (Ostrowska 2023: 66) – wskazuje przydatność badań statystycznych w językoznawstwie, nie pomija jednak ograniczeń tej metody badawczej.

Założenia metodologiczne i opis trzech etapów zastosowanej metodologii językoznawczyń omawia w rozdziale trzecim. Pierwszy etap to ilościowo-jakościowa metoda Marka Ruszkowskiego (2004), wykorzystana do analizy składniowej wypowiedzi – jest to centralny i najobszerniejszy etap analiz przedstawionych w monografii. Warto podkreślić, że autorka monografii nie traktuje określeń „ilościowy” i „jakościowy” jako przeciwstawnych, bowiem „ilościowy” rozumiany jest w sensie ‘oparty na liczeniu, obiektywny’ – odnosi się więc do częstości, częstotliwości występowania danego elementu. W opisie pierwszego etapu badaczka wyjaśnia również szczegółowo sposób doboru próby badawczej. Etap drugi opiera się na wykorzystaniu metody genologicznej i koncepcji wzorca gatunkowego Marii Wojtak (2019), a trzeci – metody typologicznej.

Rozdział czwarty przynosi analizy syntaktyczno-stylistyczne. Otwiera go wstępna charakterystyka wypowiedzi pojedynczych i złożonych, a w kolejności omawiana jest ich budowa. Zróżnicowanie stylistyczne badanych tekstów zależy głównie, jak wyjaśnia Ostrowska, od wzajemnych proporcji ilościowych dwóch typów wypowiedzi: narracyjnych i dialogowych oraz pojedynczych i złożonych. W analizowanych reportażach występuje znaczna przewaga wypowiedzi narracyjnych (ich stosunek do wypowiedzi dialogowych wynosi 90% : 10%), z kolei stosunek wypowiedzi pojedynczych i złożonych wynosi 43% : 57% (Ostrowska 2023: 87, 89).

Wśród wypowiedzi pojedynczych przeważają struktury werbalne, tj. zdania rozwinięte i nierozwinięte. Do struktur niewerbalnych autorka zalicza: równoważniki zdań, zawiadomienia i wykrzyknienia. W przypadku każdego typu konstrukcji składniowej omawia ich frekwencję w próbie badawczej oraz reprezentatywne funkcje stylistyczne. Struktury werbalne są wykorzystywane do konstruowania większych partii tekstu, stanowią „deskryptywną bazę wprowadzającą w kontekst” (tamże: 104), mogą być także wykorzystywane jako kłamra kompozycyjna lub puenta. W przypadku zdań pojedynczych rozwiniętych badaczka omawia linearną

i strukturalną rozbudowę wypowiedzeń, czyli zależność między długością zdania a jego pojemnością znaczeniową.

Struktury niewerbalne, których frekwencja w próbie badawczej wynosi 8%, oddają żywe tempo działania, naturalność i bezpośredniość. Równoważniki zdań, jak podkreśla językoznawczyni, są kluczowym wyróżnikiem stylu reportażowego, ponieważ pozwalają unaoczniać i raportować zdarzenia, a zawiadomienia mogą m.in. pełnić funkcję nagłówkową, temporalną czy naświetlać miejsca zdarzeń i okoliczności (Ostrowska 2023: 121-125). Warto odnotować, że w badanej próbie nie pojawiają się wykrzyknienia, co autorka postrzega jako „znamienną cechę stylistyczną tego gatunku, ale także pewną tendencję literacką polegającą na ograniczaniu emocjonalności narracji na rzecz dialogów” (tamże: 126). Nie oznacza to jednak, zdaniem badaczki, iż ten rodzaj konstrukcji w ogóle nie pojawia się w badanych reportażach.

W pierwszej części rozdziału Ostrowska omawia także rozkład określeń w wypowiedzeniach pojedynczych rozwinętych. Ponad połowę stanowią przydawki, a ich wysoka frekwencja jest charakterystyczna dla stylu artystycznego (oddają one plastyczność opisów, atmosferę uczuciową i rytm wypowiedzi). Z kolei okoliczniki oddają dokumentarność tekstu (pełnią m.in. funkcje lokalizującą, temporalną), zaś im więcej pojawia się dopełnień, tym bardziej są rozwijane relacje dynamiczne.

W obrębie wypowiedzeń złożonych autorka wyodrębnia: konstrukcje niewspółrzędne, konstrukcje współrzędne i pozostałe struktury (złożone zestawione, wewnątrznie nawiązane i luźno połączone). Omawia, podobnie jak w przypadku zdań pojedynczych, zarówno frekwencję, jak i funkcje stylistyczne każdego typu konstrukcji. Wśród wypowiedzeń złożonych dominują konstrukcje hipotaktyczne, co świadczy o znacznym stopniu intelektualizacji współczesnego polskiego reportażu i zbliża go do tekstów naukowych. Frekwencja konstrukcji parataktycznych wynosi 13% – pełnią one następujące funkcje stylistyczne: sprawozdawczą, impresyjną i deskryptywną. Autorka analizuje także rozbudowę linearną i strukturalną parataksy oraz frekwencję różnych rodzajów parataksy – w próbie badawczej dominuje parataksa łączna, a najrzadziej pojawia się rozłączna.

Do wypowiedzeń niewspółrzędnych Ostrowska zalicza wypowiedzenia hipotaktyczne i hipotaktyczno-parataktyczne – ich frekwencja wynosi łącznie 34% – odzwierciedla to dość znaczny stopień komplikacji semantycznej badanych tekstów. Konstrukcje hipotaktyczne odpowiadają za rozwijanie relacji statycznych i realizują następujące funkcje stylistyczne: eksplikację zależności, przytaczanie wydarzeń (w formie mowy zależnej) i funkcję sprawozdawczą. Wśród różnych rodzajów hipotaksy najczęściej pojawiają się struktury okolicznikowe i dopełnieniowe, a najrzadziej – podmiotowe. Konstrukcje hipotaktyczno-parataktyczne, oprócz funkcji sprawozdawczej i przytaczającej wypowiedzi, przedstawiają ciąg przyczynowo-skutkowy, eksplikują skomplikowane wątki i spełniają funkcję deskryptywną.

Uporządkowany i precyzyjny wywód analityczny w rozdziale czwartym uzupełniają wyniki badań ilościowych przedstawione w formie zestawień tabelarycznych, które w przejrzysty sposób pokazują częstotliwość występowania poszczególnych konstrukcji w każdym reportażu. Z kolei funkcje stylistyczne ilustrowane są przykładami odpowiednich kontekstów zaczerpniętych z próby badawczej. Warto również zaznaczyć, że w przypadku każdego typu wypowiedzenia badaczka podaje nie tylko

jego średnią wartość występowania w różnych reportażach oraz rozstęp, ale uwzględnia także sytuacje wyjątkowe, które obrazuje konkretnymi przykładami (przywołuje chociażby 30-składnikowe zdanie, pojawiające się w jednym z reportaży).

Wyniki własnych badań językoznawczyni zestawia z rezultatami analiz XX-wiecznych tekstów publicystycznych, naukowych i artystycznych – przywołuje m.in. prace Marka Ruszkowskiego (1997), Danuty Ostaszewskiej (2005), Marii Kniaginowej i Walerego Pisarka (1966). Porównania wyników pozwalają wykazać, które konstrukcje zbliżają współczesny reportaż książkowy do stylu artystycznego, naukowego czy publicystycznego. Autorka monografii zwraca uwagę nie tylko na elementy powtarzalne w różnych książkach, ale wychwytuje również zabiegi charakterystyczne dla określonego reportera oraz wpisuje je w szerszy kontekst stylistyczny i poznawczy.

Syntaktyczne wykładniki wzorca gatunkowego reportażu badaczka przedstawia w rozdziale piątym. Aspekt stylistyczny wzorca kształtują syntaktyczne sygnały gatunkowe – charakterystyczne dla współczesnego reportażu książkowego cechy składniowe – w uogólnionych obserwacjach Ostrowska wymieniła ich dziesięć. Wewnątrz tak zarysowanej ramy aspektu stylistycznego autorka monografii wskazuje, które z reportaży, tworzących korpus badawczy, stanowią realizacje wzorca, reprezentacje wzorca i okazy. W przypadku każdego reportażu odpowiednio to argumentuje, m.in. przez przywołanie konkretnych danych, które pozwalają zakwalifikować określoną książkę do danego typu modyfikacji wzorca gatunkowego.

Klasyfikacje współczesnego reportażu książkowego opisane są w rozdziale szóstym, w którym autorka omawia reportażowe wyznaczniki stylów funkcjonalnych: artystycznego, publicystycznego i naukowego. W przypadku każdego stylu wymienia jego elementy stylistyczne, jakie ujawniają się w analizowanych reportażach, oraz wyróżniki syntaktyczne, które im odpowiadają. Następnie badaczka zdaje sprawę z reportażowych tendencji syntaktycznych. Bazę ich wyróżnienia stanowią dwa podstawowe sposoby przedstawiania w polskich reportażach książkowych, tj. relacje statyczne i relacje dynamiczne. Ostrowska wymienia stylistyczno-syntaktyczne wykładniki tych relacji, a także wskazuje ich podobieństwo do określonych stylów. Pozwala to wyodrębnić tendencje syntaktyczne, jakie występują we współczesnym polskim reportażu książkowym: składnię impresyjno-deskryptywną, składnię sprawozdawczo-raportującą i składnię eksplikacyjno-interpretacyjną (Ostrowska 2023: 207). Uwzględniając wskazane tendencje syntaktyczne i nawiązując do typologii Jadwigi Litwin (1989), badaczka wyróżnia następujące typy reportażu: narracyjny (artystyczny), relacyjny (publicystyczny) i naukowy. Wymienia również cechy każdego z typów i określa, które z analizowanych reportaży realizują dany typ.

W zakończeniu językoznawczyni prezentuje syntetyczne wnioski wyłaniające się z przedstawionych analiz, które dotyczą trzech pojęć zawartych w tytule książki: składni, stylu i gatunku. Konkluzja, jaka wyłania się z przeprowadzonych badań, jest następująca:

[...] składnia współczesnego polskiego reportażu książkowego stanowi wariantywną, wielowymiarową przestrzeń, łączącą w sobie elementy funkcjonalnego stylu artystycznego, publicystycznego i naukowego; rozwijającą zarówno relacje dynamiczne, jak i statyczne;

realizującą postulat wysokiej lub niskiej intelektualizacji tekstu, w zależności od nasycenia określoną tendencją syntaktyczną (Ostrowska 2023: 218).

Korzystając z zaplecza metodologicznego statystyki językoznawczej, stylistyki i genologii, Katarzyna Ostrowska proponuje w swojej monografii nowatorskie podejście do badań nad stylistyką polskiego reportażu. Tym samym językoznawczyni prezentuje badania, których brakowało w dotychczasowej refleksji nad współczesnym reportażem książkowym. Wykazuje w nich bowiem nie tylko cechy wspólne reportażu i literatury (co jest celem wielu opracowań dotyczących tego gatunku), ale również tekstu naukowego i publicystycznego, z którego reportaż (jako gatunek prasowy) wyrasta.

Literatura

- Gajda Stanisław, 2003, *Współczesna stylistyka polska*, „Stylistyka” 12, s. 371–385.
- Jodłowski Stanisław, 1976, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa: PWN.
- Klemensiewicz Zenon, 1969, *Zarys składni polskiej*, Warszawa: PWN.
- Klemensiewicz Zenon, 1982, *Problematyka składniowej interpretacji stylu*, [w:] *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa. Wybór prac*, red. Anna Kałowska, Warszawa: PWN, s. 433–496.
- Kniaginina Maria, Pisarek Walery, 1966, *Język wiadomości prasowych*, Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa”.
- Litwin Jadwiga, 1989, *Język i styl polskiego reportażu (na materiale z lat 1945–1975)*, Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Ostaszewska Danuta, 2005, *Przeobrażenia składni jako wyznacznik tendencji nowatorskich w prozie artystycznej drugiej połowy XX wieku*, Katowice: Wydawnictwo GNOME.
- Ostrowska Katarzyna, 2023, *Reportaż książkowy w świetle językoznawstwa statystycznego. Składnia – styl – gatunek*, Kielce: Wydawnictwo UJK.
- Rejter Artur, 2000, *Kształtowanie się gatunku reportażu podróżniczego w perspektywie stylistycznej i pragmatycznej*, Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Ruszkowski Marek, 1997, *Główne tendencje syntaktyczne w polskiej prozie artystycznej dwudziestolecia międzywojennego*, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Ruszkowski Marek, 2004, *Statystyka w badaniach stylistyczno-składniowych*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego.
- Sokółska Urszula, 2005, *Leksykalno-stylistyczne cechy prozy Melchiora Wańkowicza (na materiale reportaży z lat 1961–1974)*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szcześniak Karolina, 2016, *Między reportażem a literaturą. Twórczość Wojciecha Tochmana*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wojtak Maria, 2019, *Wprowadzenie do genologii*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wysocka Aneta, 2016, *Fakty – język – podmiotowość. Stylistyczne osobliwości reportaży Ryszarda Kapuścińskiego*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.